

Марина Будзар

ПОГЛЯД ОЧЕВИДЦЯ: 900-РІЧНИЙ ЮВІЛЕЙ ХРЕЩЕННЯ РУСИ У КИЄВІ У ЛИСТІ ПЕТРА ВАСИЛЬЧИКОВА ДО ГРИГОРІЯ ГАЛАГАНА

Архіви української еліти є важливим джерелом для реконструкції життя соціуму у XIX ст. Публікація документа із зібрання родини Галаганів презентує приватний погляд на одну зі значущих подій у соціально-політичній історії Російської імперії. Це відзначення 900-річного ювілею Хрещення Русі у Києві влітку 1888 року. Доцільність публікації зумовлена й тим, що у цьому році виповнюється 130 років з моменту події, про яку йдеться у цьому документі.

Святкування 900-річчя Хрещення Русі повністю відповідало прагненню імперської влади використати минуле для створення ідеологічно-духовних міфів, які б сприяли укріпленню самодержавної системи правління через єднання держави та церкви. В останній третині XIX ст. Російська імперія активно долучилася до загальноєвропейських практик «винайдення традиції» (Е. Гобсбаум) для більш успішного позиціонування себе як держави на світовій арені. Але практика імперських ювілеїв мала не тільки зовнішньополітичне, але й внутрішнє завдання. Вона прагнула нівелювати національний чинник життєдіяльності народів багатонаціональної імперії, передусім український, та укріпити «простір влади» шляхом ліквідації окремишнього. Лист Петра Васильчикова до Григорія Галагана допомагає усвідомити ставлення до цієї події помітних представників суспільно-політичного життя імперії кінця XIX ст. Водночас він містить багато деталей для реконструкції повсякденного життя Києва у момент відзначення ювілею.

Ключові слова: родовий архів, епістолярій, імперські ювілеї, Київ, річниця Хрещення Русі, Петро Васильчиков, Григорій Галаган.

Однією з ознак еволюції історичного знання за останні, принаймні, півстоліття є усвідомлення того, що «історія, яка стала частиною корпусу знань або ідеологією нації, держави чи руху, — це не те, що насправді збереглося в народній пам'яті, а те, що відібрали, записали, зобразили й інституціоналізували ті, у чиї обов'язки це входить»¹. Відповідно, «історія як конструкт» й в минулому, й зараз нерідко є засобом ідеологічної мобілізації соціуму, застосовуваним й політикумом й, ширше, владою для вирішення актуальних політичних, соціальних, національних проблем. Кожна доба пропонує для окремих країн індивідуальні зразки такої мобілізації,

але у контексті історії України особливо важливим є аналіз тих з них, що практикувалися в історико-політичному просторі Російської імперії другої половини XIX ст.² У той час ця держава, з одного боку, поступово, передусім з останньої третини сторіччя, долучилася до загальносвітowego процесу «винайдення традицій»³, коли, зокрема, «національне суперництво виражалось

² Цимбаев К.Н. Реконструкция прошлого и конструирование будущего в России XIX века: опыт использования исторических юбилеев в политических целях. URL: <https://history.wikireading.ru/379542> (дата звернення: 12.06.2018).

³ «Винайдена традиція» означає низку практик ритуального або символічного характеру... Ці практики, як правило, прагнуть де тільки можна встановити зв'язок з відповідним історичним минулим...» (Гобсбаум Е. Вступ: винаходження традицій... С. 13).

¹ Гобсбаум Е. Вступ: винаходження традицій // Винайдення традицій / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Роджерса; пер. з англ. М. Климчука. К.: Ніка-Центр, 2015. С. 27.

і сублимувалось у церемоніальному змаганні»⁴, а з іншого боку — стала на шлях націєтворчого процесу, у підґрунтя якого було закладено міфологему про єдність сподівань народу і самодержця, духовною основою якого є православна віра.

Серед значних церемоніальних дій у соціально-політичній історії Російської імперії останньої третини XIX ст. на особливу увагу заслуговує святкування 900-річчя Хрещення Русі у 1888 р. Цей ювілей став центральним сакральним епізодом царювання Олександра III, уславивши імперське правління православної великоруської монархії та репрезентувавши панівний етнос поліетнічної імперії як такий, який прагне підтримати й згуртувати слов'янські народи далеко за межами імперії, виходячи із постулату єдності тих з них, котрі перебувають у межах цієї держави⁵.

Метою публікації є запровадження до наукового обігу джерела особового походження, що презентує приватний погляд на відзначення ювілею Хрещення Русі влітку 1888 року у місті, яке стало осередком цієї події, для чого було актуалізовано його статус духовної столиці імперії, — Києві⁶. Потреба у публікації зумовлена як тим, що у 2018 році виповнюється 130 років з моменту події, про яку йдеться у листі, так і тим, що у цьому документі практику державних ювілеїв, у підготовці яких історія стала об'єктом активного сприйняття та фільтрації, показано «зсередины», на рівні повсякденного сприйняття.

Документ, що оприлюднюється, належить родинному зібранню одного з помітних сімейств України козацько-старшинського походження — Галаганів та відноситься до тієї частини збірки, що склала фонд 1475 у Центральному державному архіві України (м. Київ). Це лист Петра Олексійовича Васильчикова (1829–1899) до одного з найбільш знаних представників роду — Григорія Павловича Галагана (1819–1888)⁷. Його класифікуємо як приклад родинно-дружнього

⁴ Кеннедайн Д. Контекст, виконання та значення ритуалів: британська монархія та «винайдення традиції» у 1820–1977 р. // *Винайдення традиції / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Роджерса; пер. з англ. М. Климчука*. К.: Ніка-Центр, 2015. С. 158

⁵ Уортман Р.С. Сценарии власти: мифы и церемонии русской монархии. Т. 2. От Александра II до отречения Николая II. М.: ОГИ, 2004. С. 332.

⁶ У брошурі, присвяченій ювілею 1888 р., читаємо: «Для Киева, как матери городов русских, колыбели христианского просвещения, из Киева распространившегося по всей России, празднество имеет еще особенное значение. Это — празднество духовной славы Киева в земле русской...» (Празднование девятисотлетия крещения русского народа в Киеве. К.: Тип-я Т.Г. Корчак-Новицкого, 1888. С. 5).

⁷ Центральный державный архив Украины, м. Київ. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 205. 12 арк.

листування, тому що Петро Васильчиков був родичем Григорія Галагана за лінією Розумовських⁸, його сусідом по маєтностям у Козелецькому повіті Чернігівської губернії та давнім приятелем. Документ не датований, але зі змісту його стає зрозумілим, що написаний він навздогін подіям 11–18 липня 1888 року у Києві.

Адресат листа, Григорій Павлович Галаган, не був присутнім на святкуванні у Києві через тяжку хворобу, перебуваючи у дідичному маєтку родини в Сокиринцях Прилуцького повіту Полтавської губернії (зараз — Срібнянського району Чернігівської області), про від'їзд куди з Києва він писав двоюрідному племіннику А.М. Маркевичу 1 травня 1888 року: «Мы намерены послезавтра выехать в Сокиренцы. Жажду воздуха и покоя. Я ослабел очень заметно и нервы расходились до безобразия...»⁹. Ці відвідини родового маєтку виявилися для Г. Галагана останніми — він помер у Сокиринцях 25 вересня 1888 року. До речі, Сокиринці неодноразово слугували Г. Галагану прихистком від життєвих бурь в останні роки його життя. «23 выезжаю в Сокиренцы. Уединяюсь в парке и не буду читать бисовых газет, хоть на короткое время забуду людскую подлость, неправду. Бодай им...»¹⁰, — читаємо в його листі А. Маркевичу за 21 квітня 1887 року.

У архівному описі лист П. Васильчикова до Г. Галагана репрезентовано як такий, що містить опис слов'янського з'їзду у Києві. Ця помилка є не випадковою. Як автор листа (імперський чиновник, службовець Петербурзького губернського управління), так і конфідент (один з найпомітніших представників громадсько-політичного та культурно-просвітницького життя в Україні 1850-х — 1880-х рр.) були активними діячами Петербурзького та Київського слов'янських благодійних товариств, утворених відповідно у 1867 та 1869 рр. як відгалуження Слов'янського благодійного комітету — суспільної організації, що була заснована на ідеях слов'янофільства наприкінці 1850-х рр. Саме Слов'янський благодійний комітет (товариство) є одним з натхненників проведення 1867 р. у Петербурзі та Москві заходів, відомих під загальною назвою «Слов'янський з'їзд» (про що неодноразово згадується у листі П. Васильчикова). Він мислився водночас й альтернативою, й послідовним продовженням бундючного державного ювілею тисячоліття Росії 1862 р., коли імперський наратив російської історії мав поступитися місцем історії нації,

⁸ П.О. Васильчиков був сином О.В. Васильчикова (1772–1854), чия мати — А.К. Васильчикова (1754–1826) — походила з роду Розумовських, будучи дочкою К.Г. Розумовського (1724(28)–1803), чия племінниця, К.Ю. Дараган (1740–1823), була прабабкою Григорія Павловича Галагана.

⁹ Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського. Ф. Х. Оп. 1. Спр. 18071. Арк. 25.

¹⁰ ЦДІАК. Ф. Х. Оп. 1. Спр. 18071. Арк. 21.

що формувалася на ґрунті слов'янської єдності¹¹. У цьому семантично-метафоричному ряді ювілей 900-річчя Хрещення Русі зводив в одне ціле історію державності та історію нації відповідно до ідеологічної програми, запропонованої К.П. Победоносцевим, автором доктрини «народного самодержавства»¹². Згідно з цим впродовж півстоліття відбувався відбір історичних осіб, котрі б виступали загальнодержавними сакральними символами, від Рюрика (ювілей 1862 р.) і Кирила та Мефодія (річниця 1863 та 1885 рр., з'їзд 1867 р.) до князя Володимира (урочистості 1888 р.). Невипадково, що ювілей 900-річчя запровадження християнства, початковий проєкт якого наданий до Синоду у 1886 р. митрополитом Київським і Галицьким Платоном, передбачав урочистості лише в Києві, за пропозицією Петербурзького слов'янського благодійного товариства став загальноросійським святом, так що тема державної єдності, освяченої вірою, замінила собою київський наратив події хрещення, а політичний сенс події чи не затьмарив її духовну значимість, попри те, що декларувалося в описі ювілею у нарисі про Київське слов'янське благодійне товариство¹³.

Документ, який публікується, є важливим джерелом для реконструкції урочистостей у Києві у липні 1888 року у приватно-повсякденному ракурсі.

¹¹ Майорова. Славянский съезд 1867 года: Метафорика торжества // Новое литературное обозрение. 2001. № 51. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/51/mayor.html>

¹² Шандра В.С. Победоносцев Костянтин Петрович. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pobiedonostsev_Y (дата звернення: 09.06.2018).

¹³ «Празднованию 900-летия предшествовало совершенно определенное выражение воли нашего правительства сохранить за великим праздником православной церкви строго религиозный характер, устранив всякую тень политического элемента...» (Колмаков Н.М. Очерк деятельности Киевского славянского благотворительного общества за 25 лет его существования. 1869–1894. К., 1894. С. 66).

У листі, завдяки тому, що події кількох днів викладені стисло, міський простір Києва кінця XIX ст. постає як ландшафт культурно-метафоричний, коли читач усвідомлює, як саме організаторами ювілею було реалізовано важливу умову таких церемоній — використання культових споруд, як давніх, так й новобудов, і пам'яток осіб, дотичних події, що відзначається (у листі це Софійський собор (перша пол. XIX ст.), Успенський собор Києво-Печерської Лаври, Андріївська церква (1742–1762), Володимирський собор (1862–1882) та пам'ятник Богдану Хмельницькому, відкриття якого відбулося 11 липня 1888 р., у перший день ювілею).

П. Васильчиков, будучи членом Петербурзького слов'янського благодійного товариства, особливу увагу у своєму описі ювілейних урочистостей приділив поведінці численних гостей з країн Центральної Європи, котрі своєю присутністю мали підтвердити верховенство Росії у слов'янському світі. Попри те, що він намагався поділяти офіційний погляд на сам факт присутності у Києві військових, громадських та культурних діячів слов'янства, передусім московфільської орієнтації, у його розповіді знаходимо багато реалістичних спостережень за поведінкою людей під час ювілейних банкетів і «обідів з промовами».

Також у документі міститься низка цікавих деталей ювілейного повсякдення: як під час проходження процесії 14 липня від Михайлівського монастиря від тісняви у натовпі все так переплуталось, що дами йшли між архієреями, як 60-річному автору листа, через спеку та куряву від безлічі ніг, стало зле, та він ледь не втратив свідомість, як під час прогулянки Дніпром титулована частина товариства намагалася відокремитися від загалу, на думку автора, демонструючи власну зверхність.

Документ друкується мовою оригіналу відповідно до правил граматики сучасної російської мови, написання імен згадуваних у ньому осіб подано згідно авторського написання, датування у коментарях залишено за старим стилем.

ДЖЕРЕЛА

1. Винайдення традиції / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера ; пер. з англ. М. Климчука. — К. : Ніка-Центр, 2015. — 444 с.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського. — Ф. Х. — Оп. 1. — Спр. 18071. — 25 арк.
3. Майорова О. Славянский съезд 1867 года: Метафорика торжества [Электронный ресурс] // Новое литературное обозрение. — 2001. № 51. — Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/51/mayor.html>
4. Празднование девятисотлетия крещения русского народа в Киеве. — К. : Тип. Т.Г. Корчак-Новицкого, 1888. 380 с. + I–VII.

5. Шандра В.С. Победоносцев Костянтин Петрович [Електронний ресурс] / В.С. Шандра. — Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Pobiedonostsev_Y (дата звернення: 09.07.2018).
6. Центральний державний архів України, м. Київ. — Ф. 1475. — Оп. 1. — Спр. 205. — 12 арк.

REFERENCES

1. Hobsbaum, E., Ranger, T. (ed.) (2005). *The Invention of Tradition*, M. Klimchyk, Trans. Kyiv: Nika-Tsentr, 444 p. [in Ukrainian].
2. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. F. X, Op. 1, Spr. 12071, 25 Ark. [in Russian].
3. Maiorova, O. (2001) *Slavianskii siezd 1867 goda: Metaforika torzhestva*. [in Russian]. <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/51/mayor.html>
4. *Prazdnovanie deviatyisotletia kreshcheniia russkogo naroda v Kieve (1888)*. Kyiv: Tip-ia T. G. Korchak-Novitskogo, 380 p. [in Russian].
5. Shandra, V. S. (n. d.). *Pobiedonostsev Kostiantyn Petrovych*. [in Ukrainian]. http://www.history.org.ua/?termin=Pobiedonostsev_Y
6. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy*, m. Kyiv. F. 1475, Op. 1, Spr. 205, 12 Ark.

Дорогой друг Григорий Павлович!

Все три последние дня не было ни малейшей возможности дополнить мою к тебе депешу. Я приехал, как всегда, очень поздно в свою Петровкуⁱ с намерением принять участие в предстоявших в Киеве празднованиях. Пришлось, конечно, позаботиться при этом о помещении; тем более, что я, по обыкновению, приехал не один, но на этот раз меня сопровождала не Екатерина Петровнаⁱⁱ, оставшаяся хозяйничать в подмосковном именииⁱⁱⁱ, а менее знакомая тебе Ольга Петровна^{iv}. При этом я, признаюсь, и не надеялся на то, что найду приют у тебя: с одной стороны, я был уверен, что дом твой занят кем-нибудь из близких или родственников твоих, а с другой, я не осмеливался беспокоить тебя слишком бесцеремонною, и нескромною при этом, просьбою. Посланному моему было поручено в поисках квартиры наведаться, между прочим, и на Фундуклеевскую^v: узнать, свободен ли твой дом от постоя, // справиться, можно ли, не тревожа и не беспокоя тебя, найти в нем приют. Сумел ли он соблюсти это последнее условие, не знаю: он нанял квартиру, так что я уплатил некоторую, весьма небольшую, дань киевским землевладельцам^{vi}, но за то был искренне обрадован, когда, по приезде своем, узнал, что меня ожидает родственник у тебя приют.

И как хорошо было нам в нем, как за нами ухаживал добрый Александр, как приятно было быть окруженным столь дорогими и столь мне знакомыми о тебе и о всех твоих воспоминаниями! Нужно ли добавить, как грустно было, что ни тебя, ни Екатерины Васильевны^{vii} нет; грусть эта умерялась упованием на то, что минует, с помощью Божьей, Им ниспосланной, временное, хотя и тяжкое, испытание^{viii}.

Совестно только, что слишком долго, может быть, зажились мы у Вас; хочу в извинение и объяснение последнего послать тебе, хоть короткий и нескладный, рассказ о всем, здесь бывшем и здесь виденном, о вынесенных отсюда впечатлениях, рассказ поневоле неполный // да, кроме того, и запоздалый, так как многоокая и многоязычная гласность успела уже поведать обо всем этом всему свету.

Никогда, кажется, не чувствовал я себя до такой степени, как теперь, под обаянием прелестей Киева: я когда-то был здесь на празднике 15^{го}^{ix}, о котором осталось у меня чудное воспоминание, возобновившееся теперь в кубе. Мы прибыли с почтовым поездом рано утром; дочь моя гостила у Бяратинских в Груновке (на берегу Псла в Курской губернии)^x, где я ее оставил и съехался с ню в Бобровице. Было чудное утро после дождливого дня; поезд был громадный и до того набитый народом, что очень многим приходилось ехать стоя; на Бобровицкой станции^{xi} была совершенная давка.

По приезде, прежде всего, был у Игнатьева^{xii}, у которого застал целый калейдоскоп членов местного славянского общества, приезжих румын, сербов et. c. Оттуда — к мало мне знакомому, но крайне радушно принявшему меня Дрентельну^{xiii}. Увы, кто бы мог подумать, что вижу его в предпоследний день его земной жизни. К сожалению, не застал // Саблера^{xiv} и, не ознакомясь с установленной программой, не был на акте Академии^{xv}, где, между прочим, в числе многочисленных адресов и приветствий было прочтено интересное и замечательное письмо к митрополиту Платону^{xvi} архиепископа Кентербурийского^{xvii}.

После обеда были у всенощной в трех церквях: сначала в Софийском соборе, где служил Феогно́т, епископ рязанский^{xviii}; потом — в церкви Андрея Первозванного, где служил Иероним^{xix} и совершен был крестный ход с молитвословием вокруг церкви, это было чудное зрелище, пели два хора народных учителей и учительниц, а оттуда поехали в Успенский собор, но жара и теснота не дала долго там остаться. Вечером был у Гарнич-Гарницкого^{xx}, собравшего у себя всех приехавших славян, которых немногим разве меньше было, чем в 1867 году в Москве^{xxi}: сербов, говорят, до сорока, в том числе: Протич^{xxii}, Савва Груич^{xxiii}, оба бывшие посланниками в Петербурге, Среткович^{xxiv}, Медакович^{xxv}. Болгар не менее двенадцати, между ними: Цанков^{xxvi}, Вазов^{xxvii}, Бобчев^{xxviii}, Маджаров^{xxix} et. c. // Немало также галичан, между которыми несколько сельчан, редакторы «Червонной Руси»^{xxx} и «Страхопуда»^{xxxi}; словаков человек шесть, с Гурбаном^{xxxii} и доктором Мудроном^{xxxiii}; были представители и других славянских племен; общее количество трудно было определить, так как гости эти постоянно прибывали. Но, кроме славянских гостей, были и такие представители, которых мы не видали в 1867 году. Целая партия румын и при этом крупные по социальному положению (Богориди^{xxxiv}, Розновано^{xxxv}); до десяти человек, в том числе и священники; они говорят, что при малейшем с нашей стороны поощрении или приглашении прибыла бы целая депутация местных иерархов), греческие архимандриты из Петербурга^{xxxvi} и Иерусалима^{xxxvii}, два абиссинских священника с известным Ашиновым^{xxxviii}.

День 15^{-го} был чудным; обедня началась в Софийском соборе в 8½; службу совершало все высшее духовенство (три митрополита: Платон, Михаил Сербский^{xxxix} и Митрофан Черногорский^{xl}); Иероним служил в Лаврском соборе. Служба была очень торжественна; и была между прочим минута // просто поразительная, это когда Платон (во время чтения Евангелия) стоял за алтарем, его осиял луч солнца из бокового окна, это было так эффектно, что все двинулись, чтобы взглянуть на как бы просиявший лик иерарха. Вдруг, во время причастного стиха, разнесся слух о внезапной кончине Дрентельна и привел в волнение всех в церкви. Он объезжал расставленные войска и возле костела упал с лошади, пораженный ударом; смерть была почти мгновенна. Событие это, впрочем, не повлияло на ход служения, которое завершилось прекрасным назидательным словом Платона.

Затем построилось шествие: сначала многочисленные, присланные из всей России и местные, хоругви. Мы думали, что можно будет дать оному некоторую правильность, что удастся нам с Игнатьевым пойти во главе славянских гостей; увы, уже с самого начала все перемешалось, несмотря на усилия малоопытной местной полиции; еще кое-как порядок поддерживался, пока мы проходили мимо живописного, но слишком игриво представленного и поставленного // на чересчур уже несуразный пьедестал Богдана^{xli}, но уже после Михайловского монастыря все до того перепуталось, что дамы шли между архиереями. Но этот беспорядок, впрочем, не мешал живописности и эффекту шествия, которому толпы народа, колокольный звон, музыка расставленных по пути войск придавали особенную силу. Трудно дать понятие о том, как красиво было движение шествия по узкому пути вниз к купели. Как прелестны были покрытые народом горы, возвышенности с построенными на них, набитыми публикой, эстрадами и униженными толпой откосами. На углу Александровской горки и Крещатики присоединилась к нашему шествию процессия, шедшая из Лавры. Затем — церемония водосвятия, пушечная пальба на противоположной стороне Днепра. После водосвятия Платон благословил крестом народ и город, с амвона, водзвигнутого недалеко от берега, против того дома, откуда отправляются дилижансы в Чернигов. Все кончилось в начале 2^{-го}, и я едва дотянул до конца, мне уже делалось дурно под парящим солнцем, я думал, что это со мною сделается солнечный удар, // лошади где-то ждали дочь мою, которая находилась на одной из эстрад с графиней Игнатьевой и ее дочерьми^{xlii}, но меня спас князь Мещерский^{xliiii} (Полтавский губ[ернский] предводитель), предложивший мне место в своем экипаже. Вернулся домой только для того, чтобы переодеться и ехать на обед в доме купеческого собрания, куда были званы славянские гости, высшее духовенство, весь город и все депутаты, всякие, даже не имевшие ничего общего с празднеством, представители высшей нашей знати: Балашев^{xliv}, Бобринские^{xlv}, Демидов^{xlvi} и т. д. Было много, говорят, неловкостей и промахов в размещении пирующих. С самого начала и слишком даже рано, за супом еще, начал говорить или, вернее, читать целую вереницу написанных речей своих Победоносцев^{xlvii}, и при этом крикливым, но мало внятным голосом своим, так что слышать могли только те, которые близко к нему подходили. Но несмотря на все это, обед прошел удачно (вообще разные неудачи и промахи, о которых, конечно, очень много говорили, в сущности, не помешали успеху празднества). Кроме Кон[стантина] Пет[ровича], говорили Платон, митрополит Черногорский, представитель Нижегородской губернии Демидов, несколько слов сказал и Игнатьев. Речи Победоносцева^{xlviii}, несмотря на то, что они не произвели эффекта, чего они, по своему содержанию, вполне заслуживали, были очень хороши; и составление, и произнесение или прочтение их, производившее сначала впечатление даже не особенно благоприятное, было подвигом со стороны Кон[стантина] Пет[ровича], совершенным им для того, чтобы спасти дело, в виду оппозиции Дрентельну и устранения всяких возможных случайностей или ложных толкований. После обеда пошли многочисленные качанья, гости перешли на внутреннюю террасу, где продолжалось при звуках музыки разнообразное говоренье. День окончился совершенным ливнем, залившим зажженную иллюминацию.

16^е было днем покоя, и меня очень тянуло уехать, но нельзя же было не поехать на панихиду Дрентельна, также нужно было отдавать визиты и показать Киев Ольге Петровне. Мы съездили с ней, между прочим, посмотреть Владимирскую церковь и стенную живопись Васнецова^{xlix}, которая // мне очень нравится, несмотря на едкую на нее критику Маковского, особенно Богоматерь^l. Оттуда, не рассчитав расстояния, отправились взглянуть на старинные фрески Кирилловского монастыря^{li}. Вечером наличные члены совета нашего общества: я, Ламанский^{lii}, Саблер и, кажется, известный тебе ревнитель славянского дела П.С. Толстой^{liii}, — собрались для того, чтобы толковать о разных делах и вопросах Петербургского славянского общества.

17го — обедня в Лавре, потом продолжительные визиты, отчасти вместе с Игнатьевыми, Победоносцевым и Саблером, к Платону, Михаилу Сербскому и симпатичному Ювеналию^{liv}. Впрочем, я не намерен повествовать тут о своих деяниях, а то никогда не кончу. Поэтому упомяну только, что вечером этого дня происходило катанье на пароходах по Днепру, с фейерверками, иллюминацией, так сказать, «посполитое» — для всех, и приезжих, и местных, ценителей. Кажется, было до шестнадцати, большею частью больших, пароходов, совершенно нагруженных народом; я был с // дочерью на том, где находились *la fine fleur*^{lv}: Игнатьевы, более выдающиеся из славянских и румынских гостей, В.В. Тарновский^{lvi} супругой и компанией (Маковские^{lvii}), а также и высшая русская полякующая знать^{lviii} (Бобринские, Лопухины-Демидовы^{lix}, et. c.). Последние держали себя совершенно особняком: заметив соседство с Игнатьевыми, которых они, по-видимому, особенно избегали, весь этот «монд» перешел на отдаленный конец палубы и совершенно замкнулся там. Вообще вся эта прогулка, задуманная в величественных регистрах, была не совсем удачна и, по-моему, очень скучна. Перед самым отправлением, замедлившимся благодаря ожиданию Бобринских и кампании, разразилась гроза с проливным дождем, оставившим и на весь остальной вечер слишком свежую, для ночной прогулки, погоду, при которой щедро разносившиеся прохладительные были не совсем кстати. Заволоченное тучами небо не давало солнечному лучу согреть развивающиеся перед нами береговые картины. Стало теплее и приятнее при обратном плавании, но тут явилась новая // неудача: бенгальские огни и фейерверк, которые должны были освещать нам обратный путь, отсырели, видно было, как мелькали на берегу огоньки, тщетно старавшиеся зажечь кое-где только вспыхивавшее бенгальское пламя. Впрочем, длинная линия следовавших друг за другом пароходов с их разноцветными огнями и пускаемые ими ракеты представляли очень красивую картину; очень красивы были и ярко горевшие на гребне гористого берега кресты, и очень красива была иллюминация пристани и окружающих ее гор. Наконец пущена была и часть фейерверка, но уже в то время, когда пароход наш от него отделился, и когда мы стали перебираться на берег.

На следующий день было назначено катанье на пароходе собственно для славянских гостей, об этой прогулке говорили уже несколько дней, но ничего не было на счет оной положительно известно, долго на нее не приглашали, да и приглашали как-то стороной, полусловом, и многих, в конце концов, которых следовало позвать, и не пригласили. Я отправился на пароход // во втором часу, никак не думая, что покидаю дочь мою на целый день. Мы сначала поплыли вниз по реке к Китаевской Пустыне^{lx}, где сделали небольшой привал. Погода была прекрасная, но досадно было при мысли, что опять теряешь дорогое время на катанье по речке, так как не представлялось никакой возможности к тому, чтобы цель этого катанья — знакомство со славянскими гостями, разговор по душам с ними — могла быть достигнута. Все сидели особняком, разговоры не вязались, много славян оказалось вновь приехавших, которые (да и из прежних тоже) нисколько не казались расположенными знакомиться с жителями того края, куда они приехали. Кроме того, было слишком много постороннего народа, при котором и не особенно хотелось быть откровенным: Ашинов со своими абиссинцами, разные неизвестные или, наоборот, слишком известные (в роде «Русского странника»^{lxi}) корреспонденты, разные родственники и родственницы устроителей катанья. Даже ехавший с нами хор Славянского^{lxii}. «Вниз да по матушке по Волге» и «Ой ты, // Днепр», не могли разогнать мою тоску. И вот, постояв немного перед Китаевым, для чего — не знаю, так как никто не сошел там на берег, мы вернулись назад к Киеву, взяла там на борт, на помощь Славянскому, хор военной музыки и сели под Киевом за приготовленную нам трапезу. Сначала и тут не клеилось, все как-то опять разошлись группами: русские — к русским, болгары — к болгарам, хотя перед тем я настаивал на необходимости рассеяться так, чтобы каждый из нас мог бы собрать вокруг себя по несколько гостей наших. Но вот встает гр. Игнатьев и начинает говорить о цели нашей поездки, о том, что мы собрались потолковать по душам, семейно, так, чтобы все сказанное осталось бы между нами; стал он затем говорить, что один из почтенных гостей предложит здоровье государя императора, но что он желает прежде объяснить то значение, которое для нас имеет здравица эта, ту непрерывную связь, которая соединяет царя русского с его народом. Говорил он превосходно, и затем, после предложенного Саввой Груичем «Здоровья Государю», он произнес еще последовательно несколько речей, предложил тосты за здоровье гостей наших, за единение с ними, за процветание «славянского мира». Я не берусь перечислить даже всех этих тостов, еще меньше могу передать и содержание его речей. Скажу только, что они были полною для меня неожиданностью: в речах его не было поэтического увлечения, не было пафоса, но все было сказано разумно,

верно, рассудительно, практично и, вместе с тем, благонамеренно в самом тесном смысле этого слова. Не было ни одного лишнего слова, ни одного выражения, ни одной мысли, которые могли бы подлежать ложному пониманию или толкованию, и вместе все было внушительно для тех, к которым он обращался. Признаюсь, и при высоком понятии, которое я всегда имел о способностях Игнатъева, я не ожидал от него ничего подобного, // и знаете ли, кого они мне в своих речах более всего напоминали, и именно практичностью оных, — Черкасского^{lxxiii}.

Нельзя передать, какой размах эти речи дали общему одушевлению. Не берусь передать, ни даже перечислить полившихся тут целою рекою речей, кажется, их было произнесено не менее двадцати и, верно, более; говорили Груич, Протич, Среткович, и чем дальше, тем сильнее становилось одушевление говоривших. Отец Наумович^{lxxiv} говорил с таким пылом, что я боялся за него, он весь раскраснелся, так сильно сжал стакан в руках, что я думал, что он разобьется. Замечательно хорошо и так же отчаянно энергично говорил Пиетор^{lxxv}, словак, редактор вместе с Гурбаном «Славянских новин»^{lxxvi}. Говорил очень наивно и убежденно один из галицких крестьян, объясняя, что они, галичане, вовсе не униаты, что разве их вина, что архиереи без их ведома приняли унию; говорил очень внушительно и пространно македонец // из Диора (в Албании), притащившийся в своем национальном костюме в Киев с тем, собственно, чтобы спросить: не прикажет ли царь русский дибрянам взяться за оружие ввиду отражения собирающихся захватить их край швабов. В Киеве полиция отнеслась несколько круто к этому славянскому гостю, посадив его в кутузку, из которой высвободило его лишь обращение к гр. Игнатъеву. Много говорил македонец и о великом Александре того же имени. Говорили и дамы, то есть жена Агренева-Славянского^{lxxvii}, и говорила очень хорошо и метко о русских, вредящих делу сближения славян, сеющих вражду между ними, очевидно, это было по адресу тут же сидевшего Евгения Львова («Русского странника»), который весь съезжился в то время, когда она говорила. Все выше поднимался диапазон воодушевления; по несколько раз уже пили за здоровье Игнатъева. Шаратов^{lxxviii} из «Русского дела»^{lxxix} произнес энергичную речь на жгучую тему: «Мы говорим о братстве и единении, а нам грозят штыками так же наших братьев; миллионы русских воинов двинутся по мановению царя, но неужели встретят они врагов в своих единокровных братьях!». Некто генерал Степовой^{lxxx}, сидевший возле меня, пришел тут в совершенный иступленный азарт. Хор Славянского стал петь «Славу» царю-батюшке, всему царскому дому, воинству, всем поименно славянским деятелям, присутствующим и отсутствующим, князю Николаю^{lxxxi}, королеве Наталии^{lxxxii}. При последней «Славе» крики «Живе!» и «Ура!» обратились в совершенный рев. Уж Славянская-Агренева вскочила на лавку и прочла стихотворение свое Св. Софии. Энтузиазм дошел до крайних пределов, но при всем этом ничего не было сказано лишнего или неуместного. Из присутствовавших одни болгары не говорили, а было между ними много могущих и умеющих говорить, но, видно, Цанков сдерживал их, они несколько раз подходили, то один, то другой, перешептываться с ним, но их участие в общем одушевлении было, тем не менее, искренно и глубоко. Начались речи почти под Киевом, и мы уже давно причаляли к Межигорью^{lxxxiii}, и они еще продолжались. Я оторвался на минуту от них, чтобы выбежать освежиться на берег; было невыразимо там тихо и прелестно. Вскоре все встали из-за стола и мало-помалу перебрались на берег. Что за чудное место это Межигорье при вечернем освещении, что за тихое пристанище. Я пошел с молодой, очень милою сербинкой (или сербкою), женою находящегося в Киеве сербского священника, и ее маленькими детками осматривать старинную церковь^{lxxxiv}; потом нас угостили чаем и вареньем в монастырском доме, и мы, только когда стало смеркаться, поехали в обратный путь. Хотелось поддержать народными песнями общее одушевление, // но находившимся на пароходе барышням захотелось потанцевать; начались кадрили, уже в потемках сменившиеся вскоре выплясыванием хористами Славянского разных русских народных танцев. Что касается до общего настроения, то оно было слишком высоко натянуто, чтобы могло продержаться на той же высоте. Речи слишком всех утомили, и на возвратном пути можно было лишь припоминать все происходившее, невольно сравнивая (в пользу первого) ораторство Игнатъева и Победоносцева, задавая себе вопросы: что из этого выйдет, к чему поведет этот задушевный обмен мыслей и чувств, какие возбудятся по поводу всего этого инсинуации лжетолкования в «Гражданине»^{lxxxv} и наших дипломатических сферах? Перед выходом на берег Саблер обратился с прощальной речью к спутникам нашим.

Во вторник были похороны Дрентельна //, на которых я принимал участие в качестве представителя Главного управления Красного Креста. Сначала я был у обедни и отпевания, происходивших в домово́й церкви генерал-губернаторского дома, для возложения на гроб покойного венка от общества Красного Креста^{lxxxvi}; потом занял место в шествии вместе с представителями местного управления Красного Креста. Процессия была очень длинная, по обеим сторонам пути к кладбищу Аскольдовой могилы множество народа, везде расположены были войска, против Николаевского военного собора выстроены были местный казачий и драгунский полки. Перед собором отслужили литию, потом повернули вниз тенистой дорогой, ведущей к Аскольдовой горе. Обедню и отпевание служил Михаил Сербский, к похоронной литии прибыл Ювеналий с другим архимандритом; Платона не было: он не приехал, будучи недоволен тем, что вдова покойного не согласилась на то, чтобы отпевание было в Николаевском соборе.

Но вот и конец моего длинного рассказа.

Прокатившись с Ольгой Петровной по Киеву, сделал кое-какие визиты и покупки, осмотрев местную общину Красного Креста, мы простились с твоим гостеприимным домом, с милейшим Александром и с не менее милою его женою, и весело, в обществе Марии Ивановны Кочубей^{lxvii}, ее милейшей дочери^{lxviii} и В.В. Тарновского, доехали до Бобровицы. И вот тебе в благодарность рассказ, который, может быть, покажется не лишним интереса, о виданном и пережитом в Киеве. Прощай, дорогой друг, крепко обнимаю тебя. Как скоро пройдет хоть несколько смутное похмелье, оставленное мне утасшим весельем киевских дней, и я успею несколько заняться делами своими, а у меня их много теперь, постараюсь приехать в Сокиренцы, а пока еще раз обнимаю и благодарю тебя. Да хранит тебя Бог.

Сердечно твой,
П. Васильчиков.

P.S. Начал письмо еще в Киеве, т.е. нацарапал там несколько листов невероятных каракуль, которые пришлось дочери моей с невероятным трудом переписывать, этим объясняется несколько черновой вид в прочем разборчивого письма.

Петровка.

И после.

Не именины ли Марьи Ивановны? В таком случае передайте ей мое поздравление.

ЦДІАК. — Ф. 1475. — Оп. 1. — Спр. 205. — 12 арк.
Друкується вперше.

ⁱ Петрівка — село у Козелецькому повіті Чернігівської губернії (зараз — у Бобровицькому районі Чернігівської області), де знаходився спадковий маєток П. Васильчикова.

ⁱⁱ Васильчикова Катерина Петрівна — дочка автора листа.

ⁱⁱⁱ Маєток Василевське-Скуригіно у Підмосков'ї (зараз — Чеховський р-н Московської обл.) був успадкований П.О. Васильчиковим від батька, О.В. Васильчикова, у 1842 р., з моменту його смерті у 1898 р. маєтком до 1917 р. володіла К.П. Васильчикова.

^{iv} Васильчикова Олена Петрівна — дочка автора листа, у заміжжі — Урсова.

^v Миська садиба на вулиці Фундуклеєвській, № 7 (зараз — Б. Хмельницького), з виходом на Єлизаветинську, придбана Г. Галаганом у дружини статського радника Н. Климович 04.04.1871 р. для проживання родини, розташовувалася біля комплексу споруд Колегії імені Павла Галагана (№ 9-а, 11 по Фундуклеєвській), розбудову якого Г. Галаган здійснив на території садиби, викупленої у військового інженера А. Нікіфораки 04.08.1869 р. (на розі Фундуклеєвської та Олексіївської (зараз — Терещенківської).

^{vi} Усього в Київ на святкування ювілею з'їхалося більше 20 000 тисяч осіб.

^{vii} Галаган Катерина Василівна, уроджена Кочубей (1826–1896).

^{viii} Ймовірно, йдеться про важку хворобу Г. Галагана, про що він повідомляв у листі до К.П. Победоносцева від 3 вересня 1888 р.: «...я уже шестой месяц очень серьезно и мучительно болен. Сильнейший катарр мочевого пузыря, несмотря на труды врачей, выписываемых из Петербурга, не уступает никаким врачеваниям, и я, наконец, должен сказать, что привыкаю к смерти и готовлюсь к ней; думая о ней, мне очень жаль оставлять мою жену калеку» (К.П. Победоносцев и его корреспонденты: Письма и записки, т. 1, п/т. 2. М.– Пг.: 1923. С. 848).

^{ix} Свято 15 липня, про яке згадує автор, — це урочистий Акт у Київському університеті св. Володимира, що відбувався щорічно в день, коли церква поминає Рівноапостольного князя Володимира. Інформацію надано Є.А. Ковальовим.

^x Маєток у селі Груновка Суджанського повіту Курської губернії (зараз — Краснопілляського району Сумської області) належав Віктору Івановичу Барятинському (1823–1904).

^{xi} Станція Бобровиця Києво-Воронезької залізниці (неподалік селища Бобровиця, зараз — районний центр Чернігівської області).

^{xii} Ігнат'єв Микола Павлович (1832–1908) — державний діяч Російської імперії, дипломат, граф (1877), з травня 1881 до травня 1882 р. — міністр внутрішніх справ Російської імперії, з 1888 р. — голова С.-Петербурзького слов'янського благодійного товариства, член Державної Ради.

^{xiii} Дрентельн Олександр Романович (1820–1888) — російський державний діяч, військовий, у 1881–1888 рр. — Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор, командувач військ Київського військового округу.

^{xiv} Саблер Володимир Карлович (1847–1929) — юрист, юрисконсульт Святійшого Синоду та управляючий його канцелярією, товариш та обер-прокурор Святійшого Синоду (до 1905 р.). Член Державної Ради.

^{xv} Урочисте зібрання у Київській духовній академії для відзначення пам'яті рівноапостольного князя Володимира відбулося 14 липня 1888 р.

^{xvi} Плагон (Микола Іванович Гордецький, 1803–1891) — митрополит Київський і Галицький (з 1882 р.), член Святійшого Синоду, архімандрит Києво-Печерської Успенської лаври.

^{xvii} Едвард Уїт Бенсон (англ. Edward White Benson, 1829–1896) — архієпископ Кентерберійський впродовж 1883–1896 рр.

^{xviii} Феоктист (Федір Аполлонович Попов, 1826–1894) — єпископ Православної російської церкви, єпископ (з 1882 р.), потім (з 1885 р.) — архієпископ Рязанський та Зарайський; уродженець Слобожанщини, навчався у Харківській семінарії, потім у Київській духовній академії.

^{xix} Ієронім (Ілля Тихонович Екземплярський, 1836–1905) — єпископ Православної російської церкви, єпископ Чигиринський, вікарій Київської єпархії (1885–1890).

^{xx} Федір Мініч Гарнич-Гарницький (1834–1908) — доктор хімії, заслужений ординарний професор Київського університету, у 1885–1890 рр. — декан фізико-математичного факультету. Помітний діяч Київського слов'янського благодійного товариства (з 1875 р. — товариш голови, пізніше — голова, з 1889 р. — почесний член цього товариства).

^{xxi} Йдеться про комплекс заходів у межах Слов'янського з'їзду у Москві та Петербурзі 1867 р., одним з головних серед яких стала загальноросійська етнографічна виставка. Детальніше див.: Попов Н.А. Всероссийская этнографическая выставка и славянский съезд в Москве в мае 1867 года. М.: М. Катков и К°, 1867. — 481 с.

^{xxii} Коста Протич (*серб.* Коста Протић, 1831–1892) — сербський військовий діяч, генерал, очолював Генеральний штаб Сербії у 1878–1879 рр.

^{xxiii} Сава Груїч (*серб.* Сава Грујић, 1840–1913) — сербський військовий та державний діяч, випускник Михайлівської артилерійської академії в Петербурзі (1865), у 1877–1897 рр. обіймав важливі посади в сербському уряді та дипломатичному корпусі країни (зокрема, в 1877 р. — воєнний міністр, у 1887 р. — глава сербського уряду, в 1891 р. — голова Державної Ради).

^{xxiv} Пантелия Сречкович (Среткович) (*серб.* Пантелија Срећковић, 1834–1903) — сербський історик-медієвіст та суспільний діяч, освіту отримав в Київській духовній академії та Київському університеті св. Володимира, з 1859 до 1894 р. — викладач, пізніше — професор загальної історії та історії сербського народу у Сербському лицейі, з 1863 р. — у Великій школі (зараз — Белградський університет).

^{xxv} Мілорад Медакович (*серб.* Милорад Медаковић, 1824–1897) — сербський історик, журналіст і дипломат, брат Данила Медаковича (1819–1881), сербського історика, журналіста та видавця.

^{xxvi} Драган Цанков (*болг.* Драган Кирияков Цанков, 1828–1911) — болгарський історик, вчений-конституціоналіст, політик-ліберал московфільської орієнтації, третій та восьмий прем'єр-міністр Болгарії.

^{xxvii} Іван Вазов (*болг.* Иван Вазов, 1850–1921) — болгарський письменник і громадський діяч, міністр народної освіти Болгарії (1897–1899).

^{xxviii} Стефан Бобчев (*болг.* Стефан Саово Бойбчев, 1853–1940) — болгарський юрист, журналіст, політик, 1880 р. закінчив юридичний факультет Московського університету, президент Верховного адміністративного суду Східної Румелії, пізніше — заступник міністра юстиції та міністр юстиції Східної Румелії.

^{xxix} Михайло Маджаров (*болг.* Михаил Иванов Маджаров, 1854–1944) — болгарський публіцист, дипломат і політик.

^{xxx} «Червоная Русь» — громадсько-політична газета московфільського напрямку, виходила тричі на тиждень у Львові у 1888–1891 рр. за матеріальною підтримкою уряду Російської імперії як продовження газети «Новий пролом», з 1891 р. мала назву «Галицька Русь». Редактором «Червоної Русі», котрий приїхав у липні 1888 р. до Києва, був Осип Андрійович Марков (1849 (1850?) — 1909) — громадський діяч русофільської орієнтації, журналіст.

^{xxxi} «Страхопуд» — сатирично-гумористичний часопис московфільського напрямку, мав форму двотижневика, але друкувався неперіодично у Відні (1863–1868) та Львові (1872–1913). Редактором «Страхопуда» певний час був Осип Андрійович Мончаловський (1858–1906) — публіцист та журналіст з Галичини, представник московфільства.

^{xxxii} Светозар Гурбан-Ваянський (*словац.* Svetozár Hurban-Vajanský, 1847–1916) — словацький поет, прозаїк, літературний критик, публіцист, суспільний діяч, посів помітне місце у літературному процесі Словаччини межі XIX–XX ст.

^{xxxiii} Павло Мудрон (*словац.* Pavol Mudroň, 1835–1914) — лідер словацького національного руху, політик, юрист, актор, один із натхненників розвою словацького хорового співу.

^{xxxiv} Принц Емануель Вогорід-Коначі (*румун.* Emanoil Vogoride-Conachi, 1847–1935) — румунський аристократ, син князя Миколи Богоріди (чи Вогоріди, *болг.* Никола от Николай Богориди, 1820–1863), брата князя Олександра Богоріди (чи Вогоріди, *румун.* Ștefan Vogoride, *турецьк.* Aleko Pasha, 1775(80)–1859), державних діячів Османської імперії, представників національного руху в Болгарії, Молдавії, Румунії.

^{xxxv} Георгій Александрю Русет-Розновану (1834–1904) — представник румунського аристократичного роду православного віросповідання, нащадок І. Русет-Розновану, намісника господаря Молдавського у 1806 р., вихованець Петербурзького Миколаївського кавалерійського училища, військовий та політичний діяч, воєнний аташе при румунській дипломатичній місії в Петербурзі.

^{xxxvi} Архімандрит Неофіт — настоятель церкви св. Дмитра Солунського при грецькому посольстві у Санкт-Петербурзі.

^{xxxvii} Архімандрит Антонін (в миру — Андрій Іванович Капустін, 1817–1894) — священнослужитель Російської православної церкви, начальник Російської Духовної місії в Єрусалимі (1865–1894), вчений-візантіст, магістр богослов'я.

^{xxxviii} Ашинов Микола Іванович (1856–1902) — мандрівник, шукач пригод, політичний авантюрист, натхненник ідеї політичного та церковного зближення Абіссинії з Російською імперією.

^{xxxix} Митрополит Михайло (Мілоє Йованович, *серб.* Милоје Јовановић, 1826–1898) — єпископ Белградської митрополії, митрополит Белградський та архієпископ Сербський, випускник Київської духовної академії (1853).

^{xl} Митрополит Митрофан (Марко Бан, *серб.* митрополит Црногорско-приморског Митрофан Бан, 1841–1920) — єпископ Сербської православної церкви, архієпископ Цетинський та митрополит Черногорський, автор духовних творів.

- ^{xli} Відкриття пам'ятника Богдану Хмельницькому (проект М. Микешина, авторство статуї — П. Веліонський та А. Обер, архітектура постаменту — В. Ніколаєв), задум якого обговорювався та реалізовувався кілька десятиліть, було приурочено до ювілею та відбулося у перший день урочистостей — 11 липня, автор не описує цю подію — він не був її свідком, тому що дістався Києва пізніше.
- ^{xlii} Катерина Леонідівна Ігнат'єва, уроджена Голіцина (1842–1947), та дочки Ігнат'євих Катерина і Марія.
- ^{xliii} Олександр Васильович Мещерський (1822–1900/1901) — представник дворянського роду Мещерських, полтавський губернський предводитель у 1883–1884 рр.
- ^{xliv} Микола Петрович Балашев (1840–1931) — подільський губернський предводитель дворянства (1874–1878), дійсний статський радник (1883), обер-егермейстер (1904), член Державної Ради.
- ^{xlv} Представники російського графського та дворянського роду, що походив від О.Г. Бобринського, позашлюбного сина Катерини II та Г.Г. Орлова. Можливо, йдеться про О.О. Бобринського (1823–1903) та його дружину С.О. Шувалову (1829–1912)
- ^{xlvi} Павло Аркадійович Демидов (1858–1927) — російський громадський та політичний діяч.
- ^{xlvii} Победоносцев Костянтин Петрович (1827–1907) — російський державний діяч, учений-правознавець консервативного напрямку, обер-прокурор Синоду (1880–1905). Див.: Полунов А.Ю. К.П. Победоносцев в общественно-политической и духовной жизни России. М.: РОССПЭН, 2010. 374 с.
- ^{xlviii} К.П. Победоносцев у промовах під час ювілею інтерпретував діяльність князя Володимира як самодержця, чий крок щодо запровадження християнства був сприйнятий народом та сприяв формуванню «російської держави»: «Издвеле был послушен русский народ своему князю, потом своему государю. Единодержавие, возросшее у нас вместе с церковью и в неразрывном единении с нею, вместе с церковью укрепило, собрало и спасло государственную целость русской земли и создало государство российское...» (Празднование девятисотлетия крещения русского народа в Киеве... С. 41).
- ^{xlix} Віктор Михайлович Васнецов (1848–1926) — російський художник, працював в історичному, релігійному та казково-фольклорному жанрах малярства. В. Васнецову належить низка монументально-декоративних розписів у Володимирському соборі Києва, що оздоблювався групою майстрів з 1885 до 1896 рр.
- ^l В. Васнецов «Богоматір з немовлям». Розпис у верхній частині (конха) стіни за вівтарем (апсида) Володимирського собору у Києві. Детальніше про Володимирський собор та його творців див.: *Ульяновський В.І. Диво й дива київського Володимирського собору*. К.: Либідь, 2017. 430 с.; Степовик Д. *Володимирський собор: Історія, архітектура, малярство собору в Києві*. К.: Дніпро, 2015. 376 с.
- ^{li} Йдеться про фрески XII ст., збережені у церкві св. Кирила та Афанасія Олександрійських, яку було збудовано на території родового монастиря, заснованого нащадками Святослава Ярославича.
- ^{lii} Володимир Іванович Ламанський (1833–1914) — російський історик і славіст, професор кафедри слов'янської філології Петербурзького університету, журналіст, дописувач «Известий» Слов'янського благодійного товариства у 1883–1888 рр.
- ^{liii} Толстой-Милославський Павло Сергійович (1848–1940) — член Імператорського археологічного товариства, дійсний статський радник, камергер.
- ^{liv} Архієпископ Ювеналій (Іван Андрійович Половцев 1826–1904) — єпископ Російської православної церкви, архієпископ Литовський та Віленський, у 1884–1892 рр. — намісник Києво-Печерської лаври.
- ^{lv} «Найкраще товариство» (буквально — «прекрасна квітка»).
- ^{lvi} Василь Васильович Тарновський-молодший (1838–1899) — громадський та культурний діяч, колекціонер, дослідник українських старожитностей, меценат та його дружина Софія Василівна, теж з роду Тарновських
- ^{lvii} Найшвидше, родина Володимира Єгоровича Маковського (1846–1920) — російського живописця, дійсного члена Петербурзької академії мистецтв, брата К.Є. Маковського (1839–1915). Обидва художники з родинами неодноразово гостювали у маєтку Качанівка Борзнянського повіту Чернігівської губернії (зараз — Ічнянського району Чернігівської області), що у 2-й половині XIX ст. належав В.В. Тарновському-молодшому.
- ^{lviii} Ймовірно, визначення «полякующая» автор вживає стосовно осіб з родів Бобринських та Лопухіних-Демидових тому, що ці сімейства мали значну земельну власність на Правобережній Україні, території, яка, вочевидь, ще й до кінця XIX ст. сприймалася як частина «польського світу». Цю версію запропоновано Ковальовим Є.А.
- ^{lix} Лопухіни — князівський та дворянський рід Російської імперії, зі смертю П.П. Лопухіна (1788–1873) род князів Лопухіних перервався, їхні прізвище та титул перейшли до роду Демидових, заможних підприємців (заводчиків та землевласників). У XIX ст. Демидови відсторонюються від підприємництва та поповнюють ряди європейської аристократії (через придбання в Італії титулу князів Сан-Донато).
- ^{lx} Китаївська пустинь, або Свято-Троїцький Китаївський монастир — православний монастир в історичній місцевості Києва Китаєво, історію якого задокументовано з початку XVII ст.
- ^{lxi} Євген Львович Кочетов (1845–1905) — російський журналіст і белетрист, котрий писав під псевдонімами «Русский странник» та «Евгений Львов».
- ^{lxii} «Слов'янська капела» — хор, створений 1868 р. Дмитром Олександровичем Агреньовим-Слов'янським (справжнє прізвище — Агреньов, 1834–1908), російським співаком і хоровим диригентом, збирачем народних пісень. Хор мав у своєму складі до 150 співаків та виконував російські, українські, болгарські, чеські, моравські пісні мовою оригіналу.
- ^{lxiii} Володимир Олександрович Черкаський — князь, державний та громадський діяч, слов'янофіл, один з головних діячів підготовки селянської реформи 1861 р.
- ^{lxiv} Іван Григорович Наумович (1826–1891) — політик, видавець, церковний і громадський діяч, греко-католицький (1851), згодом православний (1885) священник, один із провідників галицького москвофільства, 1886 р. емігрував до Російської імперії, був священником у Києві.
- ^{lxv} Амбро Піетор (1843–1906) — журналіст, редактор, національний культурний діяч. У 1881–1906 рр. був редактором часопису «Národný hlásnik»; активний захисник національних прав Словачкиї.

^{lxvi} “Slovenské pohľady” — один з найстаріших літературних журналів в Європі та найдавніший у Словачії. Заснований у 1846 р. Й.М. Гурбаном та відновлений 1881 р. С. Гурбаном-Ваянським, цей часопис мав на меті відобразити літературне, наукове, соціальне та політичне життя Словачії та підтримувати спадковість національного буття.

^{lxvii} Ольга Христофорівна Агреньова-Слов'янська (1847–1920) — російська фольклористка, етнограф, музикант, дружина та співробітниця Д.О. Агреньова-Слов'янського, укладач збірок народних пісень, що виконувалися «Слов'янською капелою».

^{lxviii} Шарапов Сергій Федорович (1855–1911) — російський економіст, письменник, військовий, політичний діяч, видавець і публіцист.

^{lxix} «Русское дело» — політико-літературна та сільськогосподарська газета, що виходила у Москві з 1886 до 1890 р., але з перервами. Редактором-видавцем її був С.Ф. Шарапов.

^{lxx} Степовий Микола Васильович (1836–1893) — військовий, державний чиновник, генерал-майор (1890). Впродовж 1880-х рр. служив у Київському військовому окрузі.

^{lxxi} Нікола І Петрович-Негош (*чорн.* Краљ Никола І Петровић Његош, 1841–1921) — князь Чорногорії (1861–1910), король Чорногорії (1910–1918), відомий як обдарований письменник та поет.

^{lxxii} Наталья Обренович (*серб.* Наталија Обреновић, уроджена Кешко, 1859–1941) — дружина короля Сербії Мілана І, принцеса Сербського королівства з 1875 до 1882 та королева Сербії з 1882 до 1888.

^{lxxiii} Межигір'я — історична місцевість, зараз у межах села Нові Петрівці Вишгородського району Київської області. З XII ст. (за переказами, перші документальні згадки про обитель датуються початком XVI ст.) до 1919 р. тут із перервами існував Межигірський Спасо-Преображенський монастир, який з 1683 р. офіційно оформив зносини із Запорізькою Січчю. 1786 р. монастир було закрито владою Російської імперії, а монастирські статки перейшли до казни. З 1886 р., коли розпочалася підготовка до відзначення 900-річчя прийняття християнства як імперського ювілею, монастир було відновлено.

^{lxxiv} На кінець 1880-х рр. у Межигірському монастирі збереглися дві культових споруди — Спасо-Преображенський собор (1676–1690) та Петропавлівська надбрамна церква (1772–1774). Ймовірно, автор листа відвідав перший із зазначених храмів.

^{lxxv} «Гражданин» — політична та літературна газета-журнал, що друкувалася в 1872–1879 та 1882–1914 рр. З 1887 року видавцем-редактором «Гражданина» був В.П. Мещерський (1839–1914) — російський письменник та публіцист суго правих поглядів.

^{lxxvi} Автор листа, П.О. Васильчиков, входив до складу Головного правління Російського Червоного Хреста — громадської благодійної організації, утвореної наказом Олександра II від 15 травня 1867 р.

^{lxxvii} Марія Іванівна Кочубей (у дівоцтві — Драгневич, р.н. 1848) — вдова Василя Васильовича Кочубея (1839–1878), молодшого брата К.В. Галаган.

^{lxxviii} Варвара Василівна Кочубей (1869–1948) — дочка М.І. та В.В. Кочубеїв.

Maryna Budzar

EYEWITNESS'S VIEW: 900TH ANNIVERSARY OF THE BAPTISM OF RUS IN KYIV IN A LETTER FROM PETRO VASYLCHYKOV TO GRYGORII GALAGAN

The archives of the Ukrainian elite are an important source for the reconstruction of various life-stages of society in the 19th century. Publication of the document from Galagan family collection, presents a private view on one of the significant events in the social and political history of the Russian Empire. This is a celebration of the 900th anniversary of the Baptism of Rus in Kyiv on summer 1888. Feasibility publication due to the fact that this year marks 130 years since the events referred to in the letter.

The celebration of the 900th anniversary of the Baptism of Rus was entirely in line with the imperial power's desire to use the past for creating ideological and spiritual myths, that would contribute to strengthening the autocratic system of government through the unification of the state and the church. In the last third of the 19 century the Russian Empire was actively involved in European practice of so called "invented tradition" (E. Gobsbaum) for a successful positioning itself as a country in the world. But the practice of imperial anniversaries had not only foreign policy but also internal tasks. It sought to neutralize national factors of life of the peoples of the multinational empire, especially Ukrainian, and strengthen the "space power" by leveling distinct.

Petro Vasylychikov letter to Grygorii Galagan helps to understand the attitude to this event of the prominent politicians and public activists of the Empire at the end of the 19th century. At the same time, it contains many details for the reconstruction of everyday life of Kyiv at the time of the anniversary celebration.

Key words: family archives, epistolary, imperial anniversaries, Kyiv, anniversary of Baptism of Rus, Petro Vasylychikov, Grygorii Galagan.

Дата надходження статті до редакції: 30.06.2018.